Tom Berglund

Tom Berglund är emeritus professor vid Hanken och Research Fellow vid Luxembourg School of Finance.

Samhällsekonomin måste kunna förutspå förändringar

Jean Tirole, Nobelprisvinnaren i ekonomi av år 2014, är känd för att vara en synnerligen produktiv samhällsekonom som genom åren skrivit ett stort antal artiklar och böcker på olika områden inom ekonomisk teori. Beundransvärt nog har han tagit sig an att skriva en bok som ser ekonomin i ett helhetsperspektiv, en bok i vilken han ingående redogör för sin syn på hur det samhällsekonomiska kunnandet hjälper oss att förstå moderna ekonomier.

Boken inleds med en diskussion om varför samhällsekonomiskt kunnande behövs. Tirole utgår från den omfattande forskning som på senare tid gjorts kring de systematiska snedvridningar som människors verklighetsbedömningar i allmänhet är föremål för. Beslut som grundar sig på de här felföreställningarna förorsakar kostnader som kan vara överraskande stora. Tirole betonar inledningsvis att de avsevärt kan reduceras med hjälp av den sammanhängande analysapparat som samhällsekonomisk kunskap erbjuder.

Tirole medger på rak arm att samhällsekonomerna inte varit speciellt duktiga på att påverka den allmänna opinionen. Som exempel nämner han här brexitomröstningen där så gott som alla seriösa samhällsekonomer varnade för de kostnader som ett utträde ur EU skulle förorsaka för Storbritannien. Experternas varningar till trots röstade en majoritet i Storbritannien för utträde.

Tirole anser att samhällsekonomerna har all orsak att "se sig i spegeln" vad gäller orsakerna till att man inte lyckats så väl i att påverka den allmänna opinionen. "Att undervisa föråldrade ekonomiska idéer, alternativt att återge oklart formulerade debatter mellan samhällsekonomer från svunna tider – eller åt motsatt

håll, att befrämja en överdrivet matematisk framställning – tillfredsställer inte det behov av kunnande som dagens studerande på gymnasie- och universitetsnivå har. En överlägsen majoritet av studerandena blir inte professionella samhällsekonomer, och bara att litet fåtal blir samhällsekonomiska forskare. Den stora majoriteten behöver en pragmatisk initiering till ämnet, en initiering som då borde vara både intuitiv och rigorös.”

Ojämlikhet inte rent ekonomisk fråga

Tiroles bok fortsätter med en ingående diskussion om marknadernas roll. Han förespråkar en nyanserad syn där han framhåller att marknaderna i många fall sannolikt leder till en mindre snedvridning i fördelningen av nyttigheter än beslut tagna av någon myndighet. Det här på grund av den bristfälliga information som myndigheten i fråga har att utgå från.

Samtidigt påminner han om att det finns fall där en marknad leder till oönskat resultat. Ett konkret exempel som ofta nämns i det sammanhanget är bloddonation. Försök med att infö-

Jean Tirole: Economics for the Common Good. Princeton University Press, 2017.

ra betalning har i flera fall enbart lett till att intresset för att ställa upp som givare upphört. Här diskuterar Tirole också inkomstomfördelning och konstaterar att det inte finns någon samstämmighet i hur betydande den skall vara men att samhällsekonomer kan vara till hjälp när det gäller att ta ställning till hur överföringarna bäst skall skötas. Tirole framhåller också att ojämlikheten inte är en rent ekonomisk fråga. Det rör sig inte enbart om inkomst utan också om den känsla av värdighet som kommer med att man har ett jobb som ger en möjlighet att bidra meningsfullt.

Förenklade modeller är ett verktyg

Tirole tar sig an diskussionen om vad samhällsekonomisk forskning går ut på. Här framhåller han starkt rollen av förenklingar, det vill säga de modeller som ingår i samhällsekonomens verktygslåda. Att ställa de här modellernas prediktioner mot den komplicerade verklighet de borde förklara är långt ifrån en enkel exercis. Tirole diskuterar insiktsfullt de problem man möter och sätt på vilka problemen tacklas av dagens forskare.

Tirole riktar också luppen mot de forskningsutvärderingar som fått en allt större roll inom det akademiska samfundet. Fördelar och nackdelar med olika tillvägagångssätt diskuteras. Genomgången avslutas med konstaterandet att det inte finns ett entydigt riktigt sätt att mäta forskningsproduktivitet, men att vetskap om de olika sättens begränsningar måste vara en central utgångspunkt när man tar ställning till utvärderingsresultaten.

Nästa område som Tirole tar sig an är den människoföreställning som den samhällsekonomiska teoribildningen utgår från. Här diskuterar han den rationellt kalkylerande, självviska ”homo economicus” och i vilka avseenden människor vanligen avviker från den karikatyr som ”homo economicus” utgör. Flera intressanta systematiska avvikelser lyfts fram, bland annat vår tendens att manipulera våra egna uppfattningar, förekomsten av altruism, stereotyper, förtroendets betydelse med mera. Han diskuterar också ekonomiska incitament och växelverkan mellan vad han kallar för inneboende (intrinsic) incitament och explicita ekonomiska incitament. Den synnerligen intressanta genomgången avslutar han med att förutspå en gradvis återförening av de vetenskapsområden, såsom samhällsekonomi och sociologi, som med tiden skapat sig helt egna identiteter.

Marknaden och staten kompletterar varandra

Bokens sjätte kapitel heter ”I riktning mot en modern stat”. Här börjar Tirole med att konstatera att även om planekonomin som alternativ till marknadsekonomin lidit en förkrossande förlust så är det klart att en stat behövs för att handha ett antal fundamentala uppgifter. Vad sedan gäller hur omfattande den staten skall vara så går uppfattningarna starkt isär, observerar Tirole. En del samhällsekonomer har stort förtroende för marknaden som fördelningsmekanism medan andra är mera kritiska.

”Tirole anser att samhällsekonomerna har all orsak att ’se sig i spegeln’ vad gäller orsakerna till att man inte lyckats så väl i att påverka den allmänna opinionen.”

Orsakerna till att marknadsmekanismen inte kan förväntas leda till optimalt resultat som Tirole beskriver följer i stort den uppräkning som varje grundkursbok i nationalekonomi innehåller. Han är dock noggrann med att betona att det inte alls är givet att den offentliga sektorn lyckas där marknaderna inte fungerar såsom de borde. ”Government failure” är inget ovanligt fenomen. Viktigt att förstå är också att välfungerande marknader och en välfungerande offentlig sektor kompletterar varandra på ett allmänt plan. Fung-

Jean Tirole håller Nobelföreläsning vid Stockholms universitet i december 2014.

erar den ena delen illa gäller detsamma sannolikt också för den andra.

Effektivering av det offentliga

I anslutning till statens roll i ekonomin lyfts betydelsen av politiskt oberoende experter fram. Det är viktigt att vissa institutioner med klart formulerade mandat styrs av experter som inte deklarerat någon specifik politisk hemvist. Ett exempel är centralbanken som borde styras utifrån vad som befrämjar långsiktig stabilitet i ekonomin och inte utifrån en önskan att påverka de ekonomiska konjunkturerna för att befrämja omval av makthavande politiker.

Tirole ser också en effektivering av den offentliga sektorns verksamhet som ett viktigt element i att stärka allmänhetens förtroende för sektorn och för att avvärja populistiska initiativ med sikte på att ensidigt befrämja vissa gruppers intressen. Som exempel där man lyckats med en effektivering nämner han speciellt Sverige. Han ger också konkreta anvisningar om hur effektiveringsbesluten kunde underlättas. I korthet handlar det enligt honom om att:

1. Övertyga om effektiveringsbehovet genom att jämföra med ”best practice” på annat håll.
2. Identifiera hur faktiska problem bäst kan lösas.
3. Använd inte osthyvelsprincipen.
4. Monitorera överenstämmelsen mellan förverkligade program och angivna mål för att kunna korrigera vid behov.

Företagens samhällsansvar diskuteras sedan i ett helt kapitel. Här konstaterar Tirole att vi in-

te kan förvänta oss att företagen skulle axla det ansvar som faller på den offentliga sektorn när det gäller att se till att företagen avhåller sig från verksamhet som kan vara skadlig för allmänheten. Samtidigt betonar han att det normalt ligger i företagets intresse att se till att verksamheten också på sikt överensstämmer med kundernas önskemål. Negligering av det som framtida kunder sannolikt ser som viktigt är inget framgångsrecept. Ansvarsfullt tagna beslut ligger i företagets ägares intresse.

Enkel skatt på koldioxidutsläpp

Efter diskussionen om relevanta teman i ekonomisk teori går Tirole över till att diskutera viktiga samhälleliga utmaningar som vi står inför och på vilket sätt ekonomisk teori hjälper oss förstå vad det handlar om. Han börjar med klimatutmaningen där frågan är hur man kan få till stånd den behövliga minskningen i koldioxidutsläpp. Det klassiska fripassagerarproblemet är det som gör hittandet av en fungerande lösning så invecklad. För varje enskilt land är det bättre om alla andra skär ner och man själv slipper göra det än att samtliga skulle bidra. Orsaken är att det enskilda landet står för en så liten andel av de totala utsläppen.

Vad elementär ekonomisk teori förespråkar är en enkel uniform skatt på koldioxidutsläpp som är tillräckligt stor så att den faktiskt tvingar fram nedskärningar i aktiviteter där utsläppen är betydande. Tirole framhåller att endast en global lösning kan fungera på sikt. Om till exempel EU går in för strängare beskattning av koldioxidutsläpp är det företag i Indien och Kina som drar nytta av det. Att låta utvecklingsländer komma lindrigare undan är inte heller en bra lösning. Bättre är att betala direkt understöd till dem.

Bland det Tirole diskuterar kan nämnas anställningstryggheten, som speciellt franska politiker värnat om, i tron att den skyddar de utsatta i samhället. Att konsekvensen på sikt är oviljа hos företagen att skapa nyanställningar för de mest utsatta är däremot den uppenbara slutsatsen av enkel samhällsekonomisk analys.

Konkurrensen inte problemfri

Ett område där Tirole själv producerat många bidrag är konkurrens och konkurrenspolitik. Här inleder han med att förklara varför konkurrensen är så viktig. Vad det handlar om är kostnadseffektivitet, befrämjandet av innovationer och inte minst den integritet som kommer med kundens frihet att få välja. Men konkurrensen är inte problemfri, vilket Tirole inte sticker under stol med. För den offentliga sektorns ingrepp ger Tirole sju specifika riktlinjer:

1. Indentifiera först orsaken till att marknaderna inte klarar av att sköta problemet.
2. Använd utomstående och oberoende experter för att avgöra vilka projekt som motiverar finansiering med skattemedel.
3. Fäst vikt vid förekomsten av ett tillräckligt utbud av behövlig kunskap. Det räcker inte med att specifiera kunskapsbehovet som projektet förutsätter.
4. Se till att åtgärderna inte snedvrider konkurrensen mellan de företag som kan leverera tjänsterna.
5. Utvärdera vidtagna åtgärder i efterskott och publicera utvärderingsresultaten.
6. Engagera den privata sektorn i behövlig risktagning.
7. Beakta pågående förändringar i den omgivande ekonomins struktur.

Den digitala mannan är mobil

Tirole diskuterar också behovet av understöd till små och medelstora företag och går igenom olika tänkbara orsaker till sådant stöd. Den genomgången avslutar han med konstaterandet att det i de flesta fall är bättre om den offentliga sektorn försöker avlägsna konstgjorda hinder för företagsamheten än att den delar ut medel för specifika ändamål.

Uppe för diskussion är också den teknologiska utvecklingens inverkan på inkomstojämlikheten. Här ser Tirole en uppenbar risk i att personer med talang söker sig till vissa specifika geografiska områden som därmed får ett växande överskott medan de länder som personerna lämnar

bakom sig blir utan personer som kan åstadkomma förbättring. ”Till skillnad från mannan från olja, är den digitala mannan mobil” enligt Tirole.

Samhällsekonomer har viktig roll

I bokens sista kapitel återkommer Tirole till bokens titel som i min översättning är: ”Samhällsekonomi för det gemensamma bästa”. Bokens sista stycke är värt att återges i sin helhet:

”Visst, samhällsekonomin kommer att förbli en inexakt vetenskap. Visst, samhällsekonomernas omdöme snedvrids ibland av ekonomiska intressekonflikter, politiska vänskapsförbindelser, eller av ambitionen att bli noterad av den stora allmänheten. Men, som jag ser det, och i motsats till förhärskande stämningar, så kan samhällsekonomer nu spela en betydligt viktigare roll än de gjort någonsin tidigare. För att det här skall ske måste samhällsekonomerna vara beredda att vägleda sina länder genom en period av låg tillväxt, att förbereda länderna för den digitala revolutionen och de otaliga socioekonomiska utmaningar som den för med sig, och att konstruera lösningar till arbetslöshet, klimatförstöring, finansreglering, monopol, fattigdom, och ojämlikhet. I betydligt större utsträckning än de gör nu måste samhällsekonomerna kunna förutspå kommande förändringar. Framför allt så måste de kunna förklara vad de själva är bra på – och likaså vad de inte är bra på – och med ödmjukhet och övertygelse utnyttja sitt ekonomiska kunnande för det gemensamma bästa.”

(Samtliga översättningar inom citationstecken från engelska av T. Berglund.)